

M A T E R I A Ł Y

Wspomnienia Edwarda Dubanowicza — przyczynek do biografii

Edward Dubanowicz był w pierwszych dekadach XX w. postacią nie tyle powszechnie znaną, co bardzo znaczącą i wpływową. Współcześnie jednak ów człowiek nauki, polityk i działacz sejmowy należy do osób w dużym stopniu zapomnianych. Niewiele dziś wie się o nim w miejscu urodzenia i tam, gdzie uczęszczał do szkół, jak też w miastach największej aktywności — Lwowie i Warszawie.

Zaraz po II wojnie światowej opublikowano dwa biogramy Dubanowicza pióra jego współpracowników¹. Jednakże w następnych latach pisano o nim raczej incydentalnie. Dopiero w połowie lat 80. XX w. podjęto badania działalności politycznej środowisk, z którymi był związany, toteż po 1989 r. ukazało się szereg opracowań dotyczących partii narodowych w Galicji, w tym jego polityczna biografia². Opublikowano też kilka biogramów³, a przypomnieniem

¹ S. Stroński, *Edward Dubanowicz*, w: *Straty kultury polskiej 1939–1944*, red. A. Ordęga [J. Hulewicz], T. Terlecki, t. I, Glasgow 1945, s. 47–75; W. Konopczyński, *Dubanowicz Edward*, w: *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), t. V, Kraków 1939–1946, s. 425–426.

² *Narodowa Demokracja. Antologia myśli politycznej „Przeglądu Wszepolskiego” (1895–1905)*, wybór, wstęp i oprac. B. Toruńczyk, Londyn 1983; J. Faryś, *Stanisław Stroński. Biografia polityczna do 1939*, Szczecin 1990; J. Faryś, A. Wątor, *Edward Dubanowicz (1881–1943). Biografia polityczna*, Szczecin 1994; W. Bernacki, *Jednostka. Naród. Niepodległość. Myśl polityczna demoliberalistów galicyjskich (1882–1905)*, Kraków 1997; A. Wątor, *Ziemiańin — polityk. Tadeusz Cieński 1856–1925. Z dziejów konserwatyizmu wschodniogalicyskiego*, Szczecin 1997; *idem*, *Chrześcijaństwo–narodowi. Z dziejów nurtu politycznego do 1928 roku*, Szczecin 1999; *idem*, *Galicyjska Rada Narodowa w latach 1907–1914. Z dziejów instytucji obywatelskiej*, Szczecin 2000; *idem*, *Narodowa Demokracja w Galicji do 1918 roku*, Szczecin 2002; W. Potkański, *Ruch narodo-wo-niepodległościowy w Galicji przed 1914 rokiem*, Warszawa 2002.

³ H. Przybylski, *Dubanowicz Edward*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, A–J, Lublin 1994, s. 117–118; *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1994, s. 268; G. Karolewicz, *Nauczyciele akademicy Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w okresie międzywojennym*, t. II, Lublin 1996, s. 55–56; *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Słownik biograficzny*, t. I, oprac. autor. M. Smogorzewska, Warszawa 1998, s. 421–423; S. Kalbarczyk, *Polscy pracownicy nauki — ofiary zbrodni sowieckich w latach II wojny światowej. Zamordowani — więzieni — deportowani*, Warszawa 2001, s. 83–84; *Encyklopedia polskiej emigracji i Polonii*, red. K. Dopierała, t. I, Toruń 2003, s. 440; K. Pol, *Edward Dubanowicz*, „Samorząd Terytorialny” 2005, nr 3, s. 65–72; Z. K. Wójcik, *Dubanowicz–Sas Edward Ignacy*, „Studia Polsko–Ukraińskie”, t. I, Przemysł 2006, s. 235–240.

twórczości profesora zajął się po części krakowski Ośrodek Myśli Politycznej⁴.

Edward Ignacy Sas Dubanowicz urodził się 6 stycznia 1881 r.⁵ w miejscowości Jaszczew w powiecie krośnieńskim⁶, należącym podówczas do Galicji. Był synem Mikołaja i Henryki z domu Smosna⁷. Jednak z braku źródeł ustalenie jego dalszych przodków napotyka na poważne trudności. Inna rzecz, że sam profesor nie ułatwił biografom zadania i w pozostałych po nim dokumentach próżno szukać odniesień do rodziny.

Według Kazimierza Rymuta Dubanowicze wywodzili się z Kresów Wschodnich⁸, przy czym Adam Boniecki ustalił, że „Dubanowicz h. SAS Bazyli, udowodnił pochodzenie swoje szlacheckie w sądzie ziemskim halickim w 1782 r.”⁹ Ponieważ Edward Dubanowicz używał zawołania „Sas” (m.in. na dyplomie doktorskim), przyjęc zatem można, że ów Bazyli był jego antenatem.

Najstarszym znanym przodkiem Edwarda Dubanowicza był Ignacy, ogrodnik (*botanici*), ożeniony z Alojzą z Przybilskich. Ze związku tego narodził się syn Mikołaj, będący jedynym ich potomkiem znanym z imienia. Urodził się około 1851 r. w Medusze (pow. Rohatyń) na Podolu¹⁰ i ochrzczony został w obrządku greckokatolickim. Mikołaj był rzadcą zmieniającym miejsce pracy dość często. Służył też w wojsku, w księdze małżeństw bowiem w rubryce zawód obok — *administrator bonorum*, zapisano — *miles*¹¹. W pow. krośnieńskim pojawił się najpewniej w połowie lat 70. XIX w. Pracował u Augusta Jordan Stojowskiego, właściciela majątku w Jaszczwi (w tym stadniny koni) i Żarnowcu. 23 sierpnia 1878 r. w kościele parafialnym w Jedliczu (pow. Krosno) Mikołaj zawarł związek małżeński z liczącą 26 lat Henryką Katarzyną (urodzoną w Potoku, zamieszkałą w Żarnowcu), córką Józefa Smosny, kuchmistrza (*coqui*), i Ludwiki z domu Hawrowskiej¹². Po ślubie młodzi zamieszkali w Jaszczwi. Między 1881

⁴ E. Dubanowicz, *Zagrożenia wynikające z przewagi parlamentu*, w: *Państwo jako wyzwanie*, pod red. A. Rzegockiego, Kraków 2000, s. 298–301; *idem*, *Ku stałemu ustrojowi państwa polskiego*, w: *Pod znakiem swastyki. Polscy prawnicy wobec Trzeciej Rzeszy 1933–1939. Wybór pism*, wyboru dokonali, wstępem i przypisami opatrzyli M. Maciejewski, M. Marszał, Kraków 2005, s. 29–40; *O praworządność i zdrowy ustrój państwowy. Zagadnienia zabezpieczenia konstytucyjności ustaw w polskiej myśli politycznej i prawniczej okresu międzywojennego*, wyboru dokonali i przypisami opatrzyli T. Wiecech i M. Zakrzewski, Kraków 2006, s. 73–75.

⁵ S. Kalbarczyk błędnie podał drugie imię: Jerzy i datę urodzenia: 1882 (*Polscy pracownicy...*, s. 83).

⁶ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. III, Warszawa 1882, s. 506. Za Stanisławem Strońskim (*Straty...*, s. 47) błędnie podawano o położeniu Jaszczwi w pow. sanockim.

⁷ G. Karolewicz podała błędnie nazwisko panięnskie matki jako Hawrowska (*Nauczyciele...*, s. 55).

⁸ K. Rymut, *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. I, Kraków 1999, s. 128.

⁹ A. Boniecki, *Herbarz Polski*, cz. 1, t. V, Warszawa 1902, s. 67. Zob. *Poczet szlachty galicyjskiej i bukowin-skiej*, Lwów 1857, s. 56.

¹⁰ Meducha (liczyła w 1870 r. 1170 mieszkańców) należała do parafii greckokatolickiej w Międzyhorcach i parafii rzymskokatolickiej w Konkolnikach. Właścicielem majątku był arcybiskup rzymskokatolicki we Lwowie. *Przewodnik statystyczno-topograficzny i skorowidz obejmujący wszystkie miejscowości z przysiółkami w Królestwie Galicji i W. X. Krakowskim i X. Bukowinie według najświeższych wskazówek urzędowych*, ułożył K. Oksza Orzechowski, Kraków 1872, s. 50.

¹¹ Archiwum Archidiecezjalne w Przemyślu (dalej: AAPrz), *Extractus e Libris Metricalibus Baptisatorum, Copulatorum et Mortuorum. Extractus e Libris Bannorum pro Anno 1878*, parochia Jedlicze, 1878/3. W tradycji rodzinnej zachowano natomiast przekonanie, że Mikołaj mieszkał na Podlasiu, skąd w okresie represji carskich wobec grekokatolików przeniósł się do Galicji. Relacja Jana Mier-Jędrzejowicza (w zbiorach autora).

¹² *Ibidem*, *Extractus e Libris Metricalibus Baptisatorum, Copulatorum et Mortuorum atque Extractus e Libris Bannorum pro Anno 1878*, parochia Szebnensis, rok 1878/13 (Księga zapowiedzi).

a 1886 r. Mikołaj przeniósł się z rodziną do Klimkówki koło Rymanowa (pow. Sanok), gdzie objął posesję rządcy majątku Teofila Ostaszewskiego ze Wzdowa¹³.

12 kwietnia 1879 r. urodził się ich pierwszy syn, Aleksander, 6 stycznia 1881 r. na świat przyszedł Edward, a 6 grudnia 1886 r. — w Klimkówce — trzeci syn, Mikołaj, który zmarł jednak w dniu narodzin¹⁴. 4 stycznia 1887 r. w wyniku komplikacji poporodowych (*post gravem partum*) zmarła także Henryka Dubanowiczowa¹⁵. Nie był to koniec dramatu rodzinnego, gdyż 19 września 1890 r. zmarł Aleksander, będący uczniem I klasy gimnazjum w Sanoku¹⁶. Edward był zatem jedynym dzieckiem Mikołaja i Henryki, które osiągnęło pełnoletniość¹⁷.

Edward ochrzczony został 13 lutego 1881 r. w kościele parafialnym pw. św. Marcina w Szebniach¹⁸. Sakramentu chrztu udzielił ks. Józef Grodecki (1853–1940), rodzicami chrzestnymi zaś byli ks. Cyprian Ślepowron Piotrowski (1803–1882), proboszcz w Szebniach, oraz Jadwiga Stojowska, żona Augusta¹⁹.

Atmosfery panującej w domu oraz ducha, w jakim dzieci wychowywano, nie sposób dziś odtworzyć z braku danych. Wiadomo, że w lipcu 1891 r. Edward zdał egzamin wstępny do gimnazjum w Sanoku, wchodząc na drogę, która zaprowadzić go miała na katedrę uniwersytecką i szczyty kariery politycznej.

Jak odnotował dyrektor gimnazjum samockiego: „Rok szkolny rozpoczął się 3 września [1891] uroczystym nabożeństwem w kościołach parafialnych obu obrządków”²⁰.

Edward uczniem był średnim, niewybijającym się. Na świadectwach wśród ocen z postępów w nauce przeważały noty dostateczne, pilność zaś oceniano czasem jako „niejednostajną”.²¹ W pierwszym roku nauki mieszkał na stacji u Filareta Węgrzynowicza, „byłego oficjalisty prywatnego”. Z kolei w klasie II i III — według zapisu w katalogu głównym — „nadzorcą odpowiedzialnym” za chłopca był nauczyciel Aleksander Mochnacki²².

Po ukończeniu III klasy przeniósł się jesienią 1894 r. do gimnazjum w Rzeszowie. Przyczyny tej decyzji są nieznane, choć mogła nią być kolejna zmiana miejsca pracy ojca. W tym czasie Mikołaj Dubanowicz borykał się zapewne z bliżej nieokreślonymi trudnościami, gdyż jako

¹³ Teofil Wojciech Ostaszewski h. Ostoja (1807–1889). Ziemiianin, pisarz, działacz gospodarczy i społeczny. Był członkiem Galicyjskiego Sejmu Stanowego i marszałkiem pow. brzozowskiego. Założyciel Towarzystwa Hodowców Koni i Wyscigów we Lwowie. B. Łopuszański, *Ostaszewski Teofil*, w: PSB, t. XXIV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1979, s. 459.

¹⁴ AAPrz, *Extractus metriceales parochie Klimkoviensis ex Anno 1886*, s. 12.

¹⁵ Ibidem, *Extractus metriceales parochie Klimkoviensis ex Anno 1887*, s. 9.

¹⁶ Archiwum Państwowe w Rzeszowie (dalej: APR), Oddział w Sanoku, Państwowe Gimnazjum i Liceum im. Królowej Zofii w Sanoku, Katalog szkolny kl. I, sygn. 11, k. 25.

¹⁷ Mikołaj Dubanowicz ożenił się powtórnie i miał dwie córki. Relacja Jana Mier–Jędrzejowicza (w zbiorach autora).

¹⁸ Jaszczew należała do parafii Szebnie (dekanat Jedlicze), przy czym miejscowość Szebnie leżała w pow. jasielskim. *Schematismus cleri dioecesis premisliensis r. l. pro anno Domini 1882*, Jasło 1891, s. 94.

¹⁹ AAPrz, *Liber natorum pro pago Jaszczew, t. III, 1867–1889*, s. 79.

²⁰ *Sprawozdanie Dyrektora C.K. Gimnazjum w Sanoku za rok szkolny 1892*, Sanok 1892, s. 47.

²¹ APR, Oddział w Sanoku, Państwowe Gimnazjum i Liceum im. Królowej Zofii w Sanoku, sygn. 13, k. 5.

²² Od 1877 nauczyciel szkoły ludowej w Sanoku, w 1911 r. został dyrektorem szkoły wydziałowej męskiej w Sanoku. Starorusin, działacz organizacji społeczno–gospodarczej „Russkij Torhowyj Dom”, radny miejski. W 1915 r. posądzony przez władze austriackie o kolaborację z Rosjanami, został wraz z kilkoma moshkalofilami stracony (zakatowany). *Sanok. Dzieje miasta*, red. F. Kiryk, Kraków 1995, s. 387, 428, 463; E. Kuzicka, *Szkołnictwo ludowe w Sanoku w okresie autonomii galicyjskiej 1867–1914*, „Prace Historyczno–Archiwalne”, t. X, Rzeszów 2001, s. 63, 65.

opiekuna chłopca wpisano Piotra (bez podania nazwiska), rządcę w Krowicy. W następnych latach opiekunem był już ojciec, jako „rządcą dóbr Uhrynów Górny”, później w Hołoskowie, a gdy syn uczył się w klasie VII i VIII, Mikołaj był „rządcą dóbr w Pacykowie, poczta Stanisławów”²³. W klasie IV i V Edward mieszkał w bursie gimnazjalnej im. ks. Feliksa Dymnickiego, której dyrektorem był ks. Bronisław Karakułski (1857–1935), katecheta w gimnazjum i rektor kościoła pw. św. Krzyża (gimnazjalnego). Z kolei od klasy VI aż do matury mieszkał na stacji u Marii Wagner. Przyczyną przenosin z bursy była zapewne konieczność dorabiania korepetycjami, a jej regulamin zabraniał zajmowania się czym innym niż nauka własna. Inną z przyczyn mogło być zaangażowanie w działalność polityczną, a z tą surowy regulamin był także w konflikt.

W gimnazjum rzeszowskim Edward uczył się znakomicie, otrzymując najwyższe oceny tak z nauki, jak i pilności. Co ważne, wyniki te osiągał młodzieniec, który oprócz nauki własnej udzielał korepetycji i poświęcał dużo czasu na prowadzone w konspiracji samokształcenie. Pogodzenie tych działań możliwe było dzięki błyskotliwej inteligencji i pracowitości połączonej z dyscypliną wewnętrzną, a więc cechom charakteru właściwym osobom dojrzałym intelektualnie i społecznie. Zapewne tak szybkie dojrzewanie spowodowane było brakiem oparcia wśród najbliższych i koniecznością radzenia sobie w życiu o własnych siłach.

Pisemny egzamin dojrzałości (język polski, matematyka, łacina, greka i język niemiecki) zdawał w dniach 9–15 maja 1899 r. Z języka polskiego pisał zadanie na temat: *Wpływ upadku Konstantynopola (1453) na rozwój stosunków politycznych i na oświatę w Europie* — ocena: celująca. Egzamin ustny zdawał 24 maja 1899 r. Ukoronowaniem solidnej edukacji gimnazjalnej było świadectwo dojrzałości z odznaczeniem, uprawniające do podjęcia studiów uniwersyteckich²⁴.

W tym czasie do rzeszowskiego gimnazjum uczęszczał Władysław Sikorski (1881–1943), rówieśnik Dubanowicza, a od 1896 r. uczniem tej szkoły był Stanisław Kot (1885–1975), który maturę zdał 15 czerwca 1904 r.²⁵ *Nota bene*, ich nieco młodszy kolega, Józef Bieniasz (1892–1961), opisał w autobiograficznej książce warunki nauki i życia rzeszowskiej młodzieży gimnazjalnej początku XX w.²⁶

Jesienią 1899 r. Dubanowicz podjął studia polonistyczne na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu im. Cesarza Franciszka I we Lwowie, jednak co wpłynęło na taki wybór studiów, bliżej nie wiadomo. Od początku pobytu we Lwowie przejawiał dużą aktywność, włączając się w życie kulturalne i polityczne miasta. Wstąpił m.in. do Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza, wchodząc w latach 1905–1908 w skład jego kierownictwa; od 28 czerwca 1905 do 4 grudnia 1906 r. pełnił funkcję skarbnika. Będąc stypendystą Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, opracował ze Stanisławem Kossowskim (1880–1945) *Bibliografię literacką czasopism polskich za rok 1901*, opublikowaną na łamach kwartalnika „Pamiętnik Literacki”²⁷.

²³ APR, I Gimnazjum w Rzeszowie, katalogi szkolne 1894–1899, sygn. 193–197 (bez paginacji).

²⁴ Ibidem, I Liceum im. S. Konarskiego, Protokoły oraz świadectwa egzaminów maturalnych 1896–1899, sygn. 96 (bez paginacji); *Sprawozdanie dyrektora C.K. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za rok szkolny 1899*, Rzeszów 1899, s. 89–90.

²⁵ *Spis maturzystów Państwowego Gimnazjum w Rzeszowie w latach 1860–1938*, w: *Sprawozdanie dyrekcji I Państwowego Gimnazjum im. ks. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1937/38*, Rzeszów 1938, s. XXXI.

²⁶ J. Bieniasz, *Edukacja Józia Barączka*, Kraków 1956.

²⁷ „Pamiętnik Literacki”, R. I, z. 2–4, Lwów 1902, s. 358–368, 502–537, 694–728 (Odbitka: Lwów 1902). Zob. F. Krčęk, *Uwagi nad „Bibliografią literacką czasopism polskich za rok 1901”*, „Pamiętnik Literacki”,

Za temat dysertacji doktorskiej — *Juliusza Słowackiego „Ksiądz Marek”* — wybrał literacki obraz ks. Marka Jandołowicza²⁸, uważanego podówczas za „pierwszego proroka Polski walczącej”²⁹. 9 października 1904 r. obronił pracę doktorską, uzyskując stopień doktora filozofii.

Zapewne narastające zaangażowanie w działalność polityczną sprawiło, że w roku akademickim 1903/1904 rozpoczął też studia na Wydziale Prawa i Umiejętności Politycznych. W grudniu 1907 r. wyjechał na stypendium naukowe do Paryża (pracował w *Faculté de Droit*), a następnie do Londynu, gdzie prowadził badania nad parlamentaryzmem. 7 sierpnia 1909 r. odbyła się na Wydziale Prawa Uniwersytetu Lwowskiego obrona pracy doktorskiej „O wyłączeniu dla użyteczności publicznej”, napisanej pod kierunkiem prof. Stanisława Starzyńskiego³⁰, na podstawie której uzyskał stopień doktora praw.

Pracę zawodową podjął wprawdzie w IV Gimnazjum we Lwowie (w roku szkolnym 1904/1905 mianowany zastępcą nauczyciela)³¹, a w latach 1909–1911 pracował w majątku Pieniaki koło Brodów jako nauczyciel domowy synów Tadeusza Cieńskiego, polityka wschodniogalicyskiego. W listopadzie 1911 r. zatrudnił się w Wydziale Krajowym we Lwowie w departamencie gminnym jako „praktykant conceptowy”³², po roku został kancelistą (sekretarz sejmowej komisji reformy wyborczej), a 29 stycznia 1916 r. komisarzem Wydziału Krajowego.

Równocześnie pracował naukowo, specjalizując się w zakresie prawa konstytucyjnego (politycznego). 12 grudnia 1911 r. zwrócił się o dopuszczenie do habilitacji z zakresu ogólnego austriackiego prawa państwowego i administracyjnego na podstawie prac: *Wyłączenia w ustawodawstwie angielskim (1845–1907): szkic prawno-historyczny* (Kraków 1912) i *Cele „użyteczności publicznej” w rozumieniu powszechnego ustawodawstwa ekspropriacyjnego*, (Lwów 1911); pismem z 9 lipca 1912 r. podanie habilitacyjne ograniczył do austriackiego prawa państwowego. Referentem administracyjnym był prof. Ignacy Koschembahr–Łyskowski³³, a refe-

R. II, z. 1, Lwów 1903, s. 83–100. S. Fita, *Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza 1886–1986*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, s. 36, 161.

²⁸ E. Dubanowicz, *Słowackiego Ksiądz Marek. Studium historyczno-literackie*, „Pamiętnik Literacki”, R. III, Lwów 1904, z. 2, s. 224–244; z. 3, s. 378–402 (odbitka: Lwów 1904). Zob. J. Kleiner, *Juliusz Słowacki. Dzieje twórczości*, t. III, *Okres Beniowskiego*, Warszawa 1923, s. 322; t. IV, *Poeta mistyk*, cz. 1, Warszawa 1927, s. 148, 155.

²⁹ M. Micińska, *Między królem duchem a mieszczaninem. Obraz bohatera narodowego w piśmiennictwie polskim przełomu XIX i XX w. (1890–1914)*, Wrocław 1995, s. 205. Zob. E. M. Rostworowski, *Ksiądz Marek i polityczne przepowiednie*, w: *Popioły i korzenie. Szkice historyczne i rodzinne*, Kraków 1985, s. 103–116.

³⁰ Stanisław Starzyński (1853–1935), profesor UL, kierownik Katedry Powszechnego i Austriackiego Prawa Politycznego (1888–1918). Urzędnik w Namiestnictwie (1876–1879); poseł do Rady Państwa (1884–1889; 1901–1918) i na Sejm Krajowy (1911–1918); od 1917 r. członek Galicyjskiej Komisji Rządzącej i Komisji Konstytucyjnej. Autor m.in.: *Konstytucja 3-go Maja na tle współczesnego ustroju innych państw europejskich* (1892); *Kodeks prawa politycznego czyli austriackie ustawy konstytucyjne 1848–1903*, Lwów 1903; *Historia Uniwersytetu Lwowskiego 1869–1894* (1894); *Konstytucja państwa polskiego*, Lwów 1921; *Powojenny ustrój państw europejskich*, Kraków 1926; *Współczesny ustrój prawno-polityczny Polski i innych państw słowiańskich* (1928). M. Jurecki, PSB, t. XLII, Warszawa–Kraków 2003–2004, s. 481–485; A. Redzik, *Nauczanie i nauka prawa politycznego na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie*, „Przegląd Sejmowy” 2007, nr 5(82), s. 119–126.

³¹ Archiwum Uniwersyteckie KUL (dalej: AKUL), Referat Personalny, Akta personalne pracowników — Edward Dubanowicz 1919–1924, sygn. A–92, k. 1. *Księga pamiątkowa 50-lecia Gimnazjum im. Jana Długosza we Lwowie*, red. W. Kucharski, Lwów 1928, s. 42.

³² *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim za rok 1912*, Lwów 1912, s. 366.

³³ Ignacy Koschembahr–Łyskowski (1864–1945), prawnik, profesor uniwersytetu we Fryburgu szwajcar-

rentami oceniającymi pracę — prof. Stanisław Starzyński i prof. Józef Buzek³⁴. W 1912 r. uzyskał *veniae legendi* jako docent prywatny z austriackiego prawa politycznego na Uniwersytecie lwowskim, reskrytem z 8 lutego 1917 r. zaś c.k. minister wyznań i oświaty zatwierdził uchwałę Wydziału Prawa z 1916 r. rozszerzającą *veniae legendi* na zakres ogólnego prawa politycznego. 2 maja 1917 r. tenże minister mianował go „członkiem c.k. nadzorczej komisji egzaminacyjnej dla teoretycznych egzaminów państwowych oddziału politycznego we Lwowie jako egzaminatora z ogólnego i austriackiego prawa politycznego”. W 1918 r. powierzono mu wykłady nauki obywatelskiej przeznaczone dla słuchaczy wszystkich fakultetów³⁵.

Wniosek na nadzwyczajnego profesora ogólnego i austriackiego prawa politycznego (zgłoszony w imieniu Wydziału Prawa przez prof. Starzyńskiego 4 marca 1918 r.) nie został zrealizowany przed upadkiem monarchii austro-węgierskiej. 10 grudnia 1918 r. skierowany został tym razem do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie wniosek o mianowanie Dubanowicza profesorem nadzwyczajnym ogólnego i nowożytnego polskiego prawa politycznego. 20 marca 1919 r. minister Jan Łukasiewicz zawiadomił rektora, że 13 marca 1919 r. Naczelnik Państwa mianował Dubanowicza profesorem nadzwyczajnym. Kilka dni później został kierownikiem Katedry Prawa Politycznego Uniwersytetu Jana Kazimierza. Tym samym uzyskał stabilizację jako naukowiec, legitymując się poważnym dorobkiem pisarskim³⁶. W latach 1919–1923 profesor Dubanowicz pracował też w nowo utworzonym Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, gdzie wykładał na Wydziale Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych (w pierwszej połowie roku akademickiego 1919/1920 był dziekanem) i na Wydziale Prawa Kanonicznego (1920–1923)³⁷. Od 8 lipca 1920 r. był „członkiem przybranym” Wydziału Historyczno-Filozoficznego Towarzystwa Naukowego we Lwowie³⁸.

*

Działalność samokształceniową Edward Dubanowicz rozpoczął w Sanoku, w nielegalnej organizacji o przewrotnej nazwie „Zjadacze chleba”. „Organizacja miała za zadanie pogłębianie wiadomości z zakresu historii i literatury polskiej, poznawanie polskich pieśni patriotycznych, budzenie świadomości narodowej (...). Cele doskonalenia się moralnego także nieobce były tej młodzieży”³⁹. Zainteresowania te kontynuował w Rzeszowie w Związku Młodzieży

skim, od 1900 r. kierownik Katedry Prawa Rzymskiego UL. W 1915 r. objął wykłady prawa rzymskiego na Uniwersytecie Warszawskim, będąc jego współorganizatorem. K. Bukowska, *Lyskowski Ignacy*, w: PSB, t. XVIII, Wrocław-Warszawa-Kraków 1973, s. 605–606.

³⁴ Józef Buzek (1873–1936), ekonomista, prawnik; profesor UL, UW i SGH. Kierownik Biura Statystycznego we Lwowie (1904–1910), dyrektor GUS w Warszawie (1918–1929). Członek LN (1905–1915), poseł do Rady Państwa (1907–1918). Ekspert delegacji polskiej na Konferencję Pokojową w Paryżu, poseł (1919–1921), senator (1922–1927). S. Głąbiński, *Buzek Józef*, w: PSB, t. III, Kraków 1937, s. 155–156.

³⁵ Archiwum Państwowe Obwodu Lwowskiego (dalej: DALO), f. 26, op. 5 (kserokopie uzyskane dzięki uprzejmości ks. dr. hab. Józefa Wolczańskiego).

³⁶ *Kataster narodowościowy i jego następstwa prawne i polityczne*, Lwów 1912; *Prawno-państwowe stanowisko Królestwa Galicji i innych krajów przedlitawskich. Szkic prawno-polityczny*, Lwów 1916; *Rządy gabinetu. Rozbiór systemu parlamentarnego ze stanowiska prawno-porównawczego*, Kraków 1917; *O naprawie podstap gminy i o zbliżeniu budowy gminy galicyjskiej do ustroju gminnego w całej Polsce*, Warszawa 1919.

³⁷ DALO, f. 26, op. 5; G. Karolewicz, *Nauczyciele...*, t. I, s. 76, t. II, s. 55–56.

³⁸ *Sprawozdanie Towarzystwa Naukowego we Lwowie*, red. P. Dąbkowski, R. XVIII — 1938, z. 3, Lwów 1939, s. 365.

³⁹ J. Stachowicz, *W służbie ojczyzny*, w: *Księga pamiątkowa gimnazjum męskiego w Sanoku 1888–1958*, Kraków 1958, s. 113.

Polskiej „Zet”, który w konspiracji nosił nazwę „Orzeł Biały” względnie „Orzeł Polski”⁴⁰. Celem statutowym Związku było „wyrobienie się na wolnych obywateli wolnego państwa”. W czasie studiów należał do najaktywniejszych zetowców we Lwowie. Współuczestniczył w zakładaniu „kółek wychowania narodowego” w szkołach średnich Galicji i czytelnii polskich oraz w rozpowszechnianiu prasy („Polak”, „Przegląd Wszechpolski”) i broszur na teren zaboru rosyjskiego. Brał udział w obronie polskości uniwersytetu przed Ukraińcami, zwalczając plan jego utrakwizacji. Za poparciem „Zet” został prezesem Czytelnii Akademickiej (1902–1903), największej organizacji akademickiej Lwowa. W 1903 r. przewodniczył Związkowi Kształcącej się Młodzieży w Austrii „Ogniwo”. Od 1905 r. należał do Ligi Narodowej (wszedł w skład Centralizacji), a w latach 1904–1908 do Stronnictwa Demokratyczno–Narodowego. W latach 1906–1907 pełnił funkcję sekretarza redakcji „Słowa Polskiego”, znajdował się wtedy pod wpływem Jana Popławskiego. W latach 1908–1914 był inicjatorem i przywódcą grupy secesjonistycznej z LN, skupionej wokół dwutygodnika „Rzeczpospolita”. Według Wilhelma Feldmana „odłam ten uważał się za jedną całość ideową z secesją warszawską, skupiającą się około «Tygodnika Polskiego», w organie swym «Rzeczpospolita» zajmował stanowisko niedwuznacznie antyrosyjskie i niepodległościowe i z tego punktu widzenia roztrząsał całokształt zagadnień narodowych”⁴¹. W sporach toczonym między środowiskiem polskim a ukraińskim w Galicji Dubanowicz zajmował stanowisko zdecydowanie propolskie, głosząc prawo Polski do Galicji Wschodniej⁴². W 1913 r. został posłem do Sejmu Krajowego z listy tzw. Klubu Środka. Działal też w Towarzystwie Szkoły Ludowej, Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół”.

Służbę wojskową odbył w 30 pp (1905–1906). Uczestniczył w pracach nad organizacją Drużyn Bartoszewych, wchodząc w skład Rady Nadzorczej wybranej 1 października 1913 r.; był współpracownikiem organu prasowego Drużyn „Dzwon”. Zmobilizowany 1 sierpnia 1914 r. służył w stopniu ppor. rezerwy w 57 pp. W październiku 1914 r. został ciężko ranny w walkach między Kraśnikiem a Dęblinem. W 1916 r. opuścił wojsko, wyreklamowany przez władze uniwersytetu⁴³. W Wojsku Polskim został zweryfikowany jako porucznik rez. piechoty, ze starszeństwem 1 czerwca 1919 r.⁴⁴

Wróciwszy do życia cywilnego, brał czynny udział w życiu politycznym Galicji, należąc m.in. do Zjednoczenia Narodowego powstałego w 1917 r. z inicjatywy lwowskiej grupy LN. Po oparowaniu Lwowa przez Ukraińców 1 listopada 1918 r. zawiązały się dwa polskie komitety obywatelskie (utworzone przez polskie ugrupowania polityczne, gospodarcze i wojskowe), które po połączeniu utworzyły Polski Komitet Narodowy (z przewodniczącym Tadeuszem Cieńskim). W jego skład wszedł i Dubanowicz, zostając członkiem Komitetu Wykonawczego⁴⁵. PKN podporządkowała się Naczelna Komenda Obrony Lwowa z komendantem kpt. Czesławem Mączyńskim⁴⁶. Po wyparciu oddziałów ukraińskich ze Lwowa został też członkiem

⁴⁰ J. Świeboda, *Dzieje I Gimnazjum w Rzeszowie w latach 1786–1918*, Rzeszów 1984, s. 124–125, 127.

⁴¹ W. Feldman, *Dzieje polskiej myśli politycznej 1864–1914*, Warszawa 1933, s. 356.

⁴² E. Dubanowicz, *Stosunki polsko–ruskie w Galicji pod względem społeczno-gospodarczym*, „Ekonomista”, R. XIV, t. I, 1914.

⁴³ T. i W. Rzepeccy, *Sejm i senat 1922–1927*, Poznań 1923, s. 361.

⁴⁴ *Rocznik oficerski rezerwy 1934*, Warszawa–Londyn 2003, s. 255, 963.

⁴⁵ E. Wawrzakowicz, J. Klink, *Obrona Lwowa*, t. III, Lwów 1939, s. 380–382; M. Klimecki, *Polsko–ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919*, Warszawa 2000, s. 74. Zob. G. Mazur, *Życie polityczne polskiego Lwowa 1918–1939*, Kraków 2007, s. 38.

⁴⁶ J. Miliński, *Pułkownik Czesław Mączyński 1881–1935. Obronca Lwowa i polityk Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2004.

prezydium i kierownikiem (referentem) sekcji wojskowej Tymczasowego Komitetu Rządzącego we Lwowie, powstałego 22 listopada 1918 r. jako lokalny naczelny organ administracyjny; według Artura Leinwalda Dubanowicz był jednym z trzech przewodniczących TKR⁴⁷. Z ramienia Zjednoczenia Narodowego został też członkiem Komisji Rządzącej dla Galicji, Śląska Cieszyńskiego, Spiszu i Orawy (kierownik Wydziału Oświaty) powstałej 28 stycznia 1919 r. na podstawie rozporządzenia rządu. W styczniu 1919 r. wyjechał z Ernestem Adamem⁴⁸ w delegacji do Polskiego Komitetu w Paryżu w celu przyspieszenia przyjazdu do Polski armii gen. Józefa Hallera. Uczestniczył w rozmowach konferencji pokojowej w Paryżu, przedstawiając stanowisko o przynależności Galicji Wschodniej do Polski⁴⁹. W okresie wojny polsko-bolszewickiej wszedł po 24 lipca 1920 r. w skład Rady Obrony Państwa (zamiast Leopolda Skulskiego, który objął tę funkcję ministra spraw wewnętrznych w rządzie Wincentego Witosa).

Należąc do Zjednoczenia Narodowego w wyborach do Sejmu Ustawodawczego został wybrany z listy państwowej obozu narodowego; wszedł w skład klubu parlamentarnego Związek Ludowo-Narodowy. W marcu 1919 r. zrezygnował z członkostwa w Komisji Rządzącej. Bardzo czynny w polityce, należał do twórców koncepcji koalicji rządowej, która utworzyła rząd Leopolda Skulskiego. Latem 1920 r. w porozumieniu z Polskim Zjednoczeniem Ludowym i Narodowym Stronnictwem Ludowym z Wielkopolski oraz grupą zwolenników z ZLN dokonał secesji, tworząc klub Narodowego Zjednoczenia Ludowego⁵⁰.

Wszedł w skład powołanej 14 lutego 1919 r. Komisji Konstytucyjnej, a w trakcie posiedzeń wygłosił referaty: o „Rzeczypospolitej”, „Zmianie konstytucji”, „Sądach administracyjnych” i „Mniejszościach narodowych”⁵¹. 4 czerwca 1920 r. przejął od Macieja Rataja przewodnictwo Komisji (jej pierwszym przewodniczącym był Władysław Seyda). Zwolennik republiki parlamentarnej⁵². Jako sprawozdawca generalny Ustawy Konstytucyjnej⁵³ i ustawy „przechodniej” należał do współtwórców konstytucji marcowej (przeprowadził m.in. zapis, że prezydent nie będzie naczelnym wodzem oraz wspierał zasadę dwuizbowego parlamentu)⁵⁴. Jednakże, jak zauważył Władysław Konopczyński, „poszczególne części Konstytucji wypadły tak, jak chciała

⁴⁷ *Obrona Lwowa*, t. II, Warszawa 1993, s. 13.

⁴⁸ Ernest Adam (1868–1926), dr praw. Bankier i działacz oświatowy (współzałożyciel TSL i autor statutu), społeczny i gospodarczy (m.in. założyciel i prezes Towarzystwa Szkoły Handlowej we Lwowie), członek LN od 1895 r., poseł do Sejmu Krajowego (1908–1914) i Sejmu Ustawodawczego, senator 1922–1927. *Posłowie i senatorowie...*, s. 35–37. Z. Próchnicki, *Adam Ernest*, w: PSB, t. I, Kraków 1935, s. 21–23.

⁴⁹ E. Romer, *Pamiętnik paryski 1918–1919*, Wrocław 1989, s. 166–168.

⁵⁰ Stefan Dąbrowski „w sejmie zasiadł w klubie Chrześcijańsko-Narodowym (tzw. klub Dubanowicza)”, wg S. Gieysztor, *To był człowiek*, „Tygodnik Warszawski” 1947, nr 127.

⁵¹ *Projekt Komisji Konstytucyjnej Sejmu Ustawodawczego*, Warszawa 1920, s. V, VI.

⁵² E. Dubanowicz, *O dobrą konstytucję*, Lwów 1919.

⁵³ S. Stroński, *Pierwsze lat dziesięć (1918–1928)*, Lwów–Warszawa 1928, s. 133 i n.

⁵⁴ Przygotowany przez komisję projekt konstytucji „8 lipca 1920 r. stanął na porządku dziennym rozpraw sejmowych (...). Sprawozdawca Dubanowicz, zadowolony z pracy dokonanej przez komisję, twierdził, że przedłożony projekt gwarantuje nam stworzenie państwa mocnego, wolnego i potężnego, a widział tę rękojmię w tym, że komisja przyjęła najrozleglejsze prawo wyborcze, posunęła jak najdalej zasadę odpowiedzialności rządu wobec sejmu, ograniczyła skład i kompetencję senatu jak żadne państwo. Praca izby poselskiej wymaga uzupełnienia przez wpływ ciała bardziej doświadczonego i rozważnego. Mówca przyznał szczerze, że w projekcie rola senatu sprowadzona jest do tego, że senat ma izbie pozostawiać czas do namysłu, ale rząd stojący wobec izby nie miarkowanej przez senat stałby się prostym narzędziem izby, która byłaby wówczas nie tylko ustawodawczą, ale i rządzącą”. M. Bobrzyński, *Wskreszenie państwa polskiego. Szkic historyczny*, Kraków 1920, t. II, 1918–1923, Kraków 1925, s. 224.

zmienna większość Sejmu, nie zawsze po myśli głównego referenta”⁵⁵. Był też członkiem sejmowej komisji wojskowej (referent ustaw o poborze do WP roczników 1887–1892 i Orderze wojskowym *Virtuti Militari*) oraz komisji zagranicznej i administracyjnej.

W czerwcu 1921 r. zainicjował rozłam w NZL i w konsekwencji powstanie Narodowo–Chrześcijańskiego Stronnictwa Ludowego. Przygotowując się do wyborów parlamentarnych NChSL weszło w skład bloku narodowego pod nazwą Chrześcijański Związek Jedności Narodowej, z ramienia którego został posłem (1922–1927), wybrany z listy państwowej. Został prezesem klubu Chrześcijańsko–Narodowego i członkiem komisji konstytucyjnej i administracyjnej, odgrywając jedną z pierwszoplanowych ról; był sprawozdawcą ustawy o konkordacie ze Stolicą Apostolską, uchwalonej 27 marca 1925 r. Po połączeniu NChSL i NChSR w partię chrześcijańsko–narodową wszedł w skład Stronnictwa Chrześcijańsko–Narodowego jako jeden z jego przywódców. Po zamachu majowym kontynuował pracę w sejmie, kontynuując jednocześnie rozważania naukowe o sposobie naprawy ustroju Rzeczypospolitej⁵⁶. W wyborach do parlamentu w 1928 r. nie brał udziału, gdyż rozpad w SchN w styczniu 1928 r. spowodował jego odejście od czynnego uprawiania polityki.

W 1927 r. osiadł we własnym majątku Huta Szklana koło Brodów na Podolu (było to gospodarstwo leśne) i powrócił do pracy naukowej na UJK. W październiku 1928 r. wybrano go do sądu akademickiego dla spraw studenckich, a w październiku 1931 r. został zastępcą przewodniczącego „komisji dyscyplinarnej dla pomocniczych spraw naukowych”. Od lutego do kwietnia 1929 r. otrzymał bezpłatny urlop naukowy, który wykorzystał na pobyt w British Museum w Londynie i „źródłowe badania ustrojów państwowych w ostatnim dziesięcioleciu”. 20 marca 1929 r. otrzymał Medal Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości.

W 1932 r. wraz z profesorem Oswaldem Balcerem, Leonem Pinińskim, Julianem Makarewiczem i Stanisławem Głabińskim wystąpił przeciw rządowemu projektowi prawa małżeńskiego. Fakt ten w połączeniu z dążeniem ministra Janusza Jędrzejewicza do osłabienia na uczelniach wpływów endecji spowodował utratę przez Dubanowicza katedry. Rozporządzeniem z 25 września 1933 r. minister Jędrzejewicz zniósł bowiem katedrę ogólnego i polskiego nowożytnego prawa politycznego, przenosząc go w stan nieczynny, postanowieniem z 29 września 1934 r. zaś prezydent Ignacy Mościcki zwolnił go ze służby państwowej i przeniósł na emeryturę⁵⁷.

Przebywając głównie na Podolu, Dubanowicz kontynuował badania w zakresie konstytucjonalizmu⁵⁸. Choć w wielkiej polityce nie brał już udziału, to jednak w 1934 r. był członkiem Zarządu Dzielnicowego SN we Lwowie⁵⁹.

Wybuch wojny zastał Dubanowicza w Hucie Szklanej, skąd 6 października 1939 r. został przez NKWD z rodziną wyrzucony; zamieszkał we Lwowie w domu teściowej Marii Cieńskiej. 13 kwietnia 1940 r. wraz z żoną i córkami został deportowany (jako *specpiersieleniec*) do sowchozu Myn–Bułak w rejonie Ajaguz (*oblast semipałatyńska*) w Kazachstanie, gdzie pracował na roli i przy hodowli bydła⁶⁰. Uwolniony we wrześniu 1941 r., miesiąc później został ustanow-

⁵⁵ W. Konopczyński, op. cit., s. 426.

⁵⁶ E. Dubanowicz, *Rewizja konstytucji*, Poznań 1926.

⁵⁷ DALO, f. 26, op. 5. Zob. J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1946. Portret kresowej uczelni*, Kraków 2007, s. 41–42.

⁵⁸ E. Dubanowicz, *Ku stałemu ustrojowi państwa polskiego*, Warszawa 1936.

⁵⁹ G. Mazur, op. cit., s. 239.

⁶⁰ M. Dubanowiczowa, *Na mongolskich bezdrożach. Wspomnienia z zesłania 1940–1942, spisane w 1943–45*, Londyn 1980.

wiony przez Stanisława Kota mężem zaufania (*dowiernoje lico*) Ambasady RP na rejon Ajaguz (przebywało tam około 700 Polaków). Funkcję tę pełnił do 22 grudnia 1941 r., przekazując ją Wincentemu Samolewiczowi⁶¹, profesorowi Szkoły Handlowej we Lwowie⁶². Ajaguz opuścił 21 marca 1942 r., udając się do Jungi–Jul, a z początkiem kwietnia w grupie rodzin wojskowych ewakuowany został do Iranu. 31 maja wyruszył drogą morską do Wielkiej Brytanii. Do Londynu dotarł 1 września 1942 r. i podjął pracę w Komisji Prac Ustawodawczych Ministerstwa Sprawiedliwości RP — napisał wtedy pięć projektów ustaw ustrojowych i kilka opracowań naukowych⁶³.

Wyniszczony ciężkimi warunkami na zesłaniu, 18 października 1943 r. zmarł na serce. Spoczywa na londyńskim cmentarzu Hampstead Cemetery Fortune Green, NW6⁶⁴.

*

Publikowane dokumenty znajdują się w Bibliotece Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, Materiały do biografii członków Ligi Narodowej zebrane przez Józefa Zielińskiego, t. 1–8, sygn. 7785; Edward Dubanowicz, *Wspomnienie o LN*, t. 2 (mf. 1416).

Zbigniew K. Wójcik
Rzeszów

I.

Edward Dubanowicz – Relacja o udziale w Lidze Polskiej
List do prof. dr. Zygmunta Wojciechowskiego¹ w Poznaniu

Szanowny i Drogi Panie Kolego!

Wywiązując się z przyrzeczenia spisałem na załączonych kartkach garść wspomnień o L.N. Przeglądając je dzisiaj, w kilka dni po napisaniu, przeraziłem się nieco ich wątłością w stos.[unku] do tak ważnego tematu i małą może czytelnością, wynikłą z pośpiechu.

Mimo to wysłałem je dzisiaj, w obawie że czas najbliższy będę miał dość zajęty i w chęci, ażeby dążenie do „lepszego” nie uchyliło zupełnie „gorszego” załatwienia, a przynajmniej nie odsunęło go na czas nieograniczony.

Oczywiście liczę się z tym, iż daję tylko materiały, a nie rzecz przeznaczoną do druku, zamieściłem pewne ustępy odnoszące się np. do prof. Grabskiego – tylko dla osobistej orientacji

⁶¹ Według: J. Farys, A. Wątor, op. cit., s. 151 — Wincentemu Saranieckiemu.

⁶² E. i M. Dubanowiczowie, *Na placówce w Ajaguz 1941–1942*, Londyn [b.r.w.], s. 7–36; *Z ziemi sowieckiej — z domu niewoli. Relacje, raporty, sprawozdania z londyńskiego archiwum prof. Stanisława Kota*, wybór i oprac. J. Gmitruk, Z. Hemmerling, J. Salkowski, Warszawa 1995, s. 106.

⁶³ E. Dubanowicz, *Projekt ustawy o Naczelnej Izbie Gospodarczej i uzasadnienie*, Bari 1946; idem, *Nauka obywatelska*, Londyn 1943.

⁶⁴ K. Grodziska, *Polskie groby na cmentarzach Londynu*, t. II, Kraków 2001, s. 65, 82.

¹ Zygmunt Wojciechowski (1900–1955). Historyk i prawnik (UL). Profesor Uniwersytetu w Poznaniu (UP); kierownik Katedry Historii Ustroju i Prawa Polskiego (1929–1945).

Pana Kolegi; opublikowanie ich mogłoby, zwł.[aszcza] w obecnych stosunkach przynieść więcej szkody niż pożytku.

Wysyłając te kartki nie czuję się bynajmniej zwolniony od dalszych informacji. Pracę o L.N. uważam za rzecz tak potrzebną i pożyteczną, że najchętniej służyć będę dalszymi wyjaśnieniami, zwł.[aszcza] ustnymi, jeżeli — jak mam nadzieję — zdarzy się znowu sposobność osobistego widzenia się. Może także nasuną się Panu Koledze jakieś konkretne pytania, w których będę mógł pomóc. Proszę więc w takim razie i listownie zwracać się do mnie.

Łącząc najserdeczniejsze wyrazy proszę więc nie zrażać się niniejszą ekspedycją i pisać w razie potrzeby.

Szczerze oddany
E. Dubanowicz

Lwów, Sykstuska 45 — 25/X 31

2.

E.[dward] Dubanowicz

WSPOMNIENIA

Już od jakiejś drugiej klasy gimn.[azjum] w Sanoku należałem do tajnego związku młodzieży narodowej. Schodziliśmy się poza miastem, po lasach i szuwarach zamarzłych stawów, składaliśmy przysięgę nieprzejednanej walki wobec zaborców, czytaliśmy patriotyczne książki, śpiewali pieśni, pisali wypracowania historyczne, później prowadzili dyskusje na podstawie referatów. Kierowali kółkami młodszych starsi koledzy z klas wyższych. Kto kierował nimi? Nie wiedzieliśmy dokładnie. Oczywiście Rząd Narodowy, okryty tajemnicą. Zapewne i w Sanoku miał on jakichś, jak przypuszczaliśmy, widomych przedstawicieli. Widywaliśmy starszych panów w strojach polskich. Byliśmy przekonani, że wśród najstarszych zakonników bernardynów czy kapucynów są wtajemniczeni. Zapewne w podziemiach klasztorów jest schowana broń i pieniądze.

Ruch pogłębiał się w klasach wyższych, jeszcze więcej na uniwersytecie.

Przybyse z gimnazjów znajdowali tu pomieszczenie „w grupach narodowych”. Po dłuższej próbie byli kooptowani do „kół koleżeńskich” Zetu, czyli związku młodzieży niepodległościowej. „Koła koleżeńskie” były kierowane przez „Koło braterskie”, jedno w każdym mieście uniwersyteckim. Wszystkie „Koła braterskie” wysyłały swoich delegatów na doroczny zjazd, zwyczajnie zagranicą. Poza zjazdami łącznikiem i regulatorem całego ruchu była „Centralizacja”, organ paruosobowy, w skład którego wchodził przedstawiciel „Ligi Narodowej”.

„Liga Narodowa” delegowała na „Koła braterskie” swego komisarza. Przedstawiciel Ligi, zazwyczaj ś.p. Z. Balicki², brał udział w zjazdach dorocznych, dawał objaśnienia, dyrektywy, nakazy.

² Zygmunt Balicki (1858–1916). Dr praw, socjolog, publicysta. Początkowo działacz socjalistyczny reprezentujący kierunek patriotyczny. W 1886 r. założył ponadzaborowy Związek Młodzieży Polskiej „Zet”. W 1887 r. współzakładał LP, którą z Romanem Dmowskim i Janem Popławskim przekształcił w LN (1893) oraz w zaborze rosyjskim Stronnictwo Narodowo-Demokratyczne (SN–D) (1897). Po wybuchu I wojny światowej popierał tworzenie legionów przy armii rosyjskiej. Autor publikacji: *Egoizm narodowy wobec etyki*, Lwów 1902.

„Liga” wydawała „Przegląd Wszechpolski”; jego kierownicy i redaktorowie: Jan Popławski³, R. Dmowski⁴, Z. Balicki byli znani ogólnie wszystkim członkom „Zetu”, obok staruszka Jeża–Milkowskiego⁵, którego widywaliśmy na zjazdach w Zurychu — jako widomej głowy Ligi.

Tajemnicę Ligi odsłonił mi już fakt należenia do Koła braterskiego. W zasadzie, o ile pamiętam, samo należenie do Koła br[aterskiego] było równoznaczne z wejściem w skład Ligi. Blżej zetknąłem się z organizacją Ligi w roku, zdaje mi się 1905, kiedy to wraz ze starszym ode mnie Stefanem Dąbrowskim⁶ wszedłem w skład Centralizacji, mającej w owym czasie kolejno siedzibę we Lwowie. Było to po wielkich kampaniach o przewagę rozgrywających się między młodzieżą socjalistyczną a narodową we wszystkich skupiskach młodzieży polskiej, [słowo nieczytelne] gorących we Lwowie.

„Zet” przenikał życie młodzieży narodowej. Pochłaniał jej elementy najcięższe moralnie i umysłowo, stawiał im duże wymagania, wynikające z dążności do opanowania wszystkich jawnych organizacji akademickich, a potem i całego starszego pokolenia. Kształcił też oczywiście zmysł solidarności, zamiłowanie do pracy społecznej, urabiał wolę. Uzupełnieniem tej pracy anonimowej była praca w organizacjach jawnych. Zawsze z wdzięcznością będę wspominał ile zawdzięczam tej pracy, która trwała tym dłużej, że odbyłem studia na dwóch fakultetach; dwa lata przewodniczyłem „Czytelnicy Akademickiej”, a potem jeszcze „Ogniwi”, t. j. związkowi polskich tow.[arzystw] akad.[emickich] w Austrii. Trzeba się też było siłą odcinać od tej pracy, kiedy przyszła pora składania rygorozów, a także pora regulowania długów zaciągniętych na wydatki reprezentacyjne z lat akademickich.

W sprawach pieniężnych panowała ścisłość i surowość. Wypadki podejrzane były likwidowane z całą bezwzględnością, tak samo jak i wypadki (jedne i drugie zresztą b.[ardzo] nieliczne) odstępstwa politycznego. Wykluczając z organizacji symulowaliśmy jej rozwiązanie, ażeby wykluczonym odjąć możliwość zdrady.

Mimo wysokiego poziomu etycznego, życie religijne nasze było słabe, raczej żadne. Organizacja nie kładła na nie nacisku, zostawiając tę sprawę sumieniu jednostek.

³ Jan Ludwik Popławski (1854–1908). Wybitny publicysta, polityk. Jeden z teoretyków ruchu narodowo-demokratycznego. Współorganizator i kierownik LP. Od 1902 r. kierownik „Przeglądu Wszechpolskiego”; od 1896 r. redaktor miesięcznika dla ludu „Polak”. Współzałożyciel pisma „Tekka. Czasopismo młodzieży polskiej” (1899–1912). W 1901 r. stanął na czele pierwszego wszechpolskiego dziennika „Wiek XX” (1900–1902), od 1902 r. redaktor dziennika „Słowo Polskie”.

⁴ Roman Dmowski (1864–1939). Polityk, mąż stanu. Jeden z twórców i przywódców LN (autor tekstu programowego LN: *Nasz patriotyzm. Podstawy programu współczesnej polityki narodowej*) i w 1897 r. SN–D. Poseł do Dumy Państwowej (1906–1909). Prezes KNP w Paryżu. Delegat polski na konferencję pokojową w Paryżu. Minister spraw zagranicznych (1923). Założyciel OWP (1926). Autor: *Myśli nowoczesnego Polaka*, Lwów 1903, publikacji będącej jednym z najważniejszych dokumentów ideowych obozu narodowodemokratycznego.

⁵ Zygmunt Fortunat Milkowski, „Tomasz Teodor Jeż” (1824–1915). Pisarz, polityk i bojownik o niepodległość. Powołał do życia „Zet”, opierając go na idei odzyskania niepodległości i budowy demokracji. Jeden z założycieli LP. Inicjator Skarbu Narodowego funduszu dla „popierania i organizowania działalności niepodległościowej w kraju” i prezes Komisji Nadzorczej: członek Zarządu Wychodźstwa Polskiego i Rady Zarządzającej Muzeum Narodowym Polskim w Raperswillu. Autor: *Rzecz o obronie czynnej i Skarbie Narodowym*, Paryż 1886.

⁶ Stefan Tytus Dąbrowski (1877–1947). Dr wszech nauk lekarskich, biochemik, od 1913 profesor UL, a od 1921 UP, wybrany na rektora w 1939 r. Członek „Zet” (1895–1900). Od 1905 r. członek LN; jeden z twórców grupy „Rzeczpospolita”. Członek Rady Naczelnej Drużyn Bartoszewskich (1908–1914). Wydawca we Lwowie (wraz z S. Koźmińskim) tajnego pisma LN „Z chwili” (1917–1918). Wiceminister spraw zagranicznych (1920–1921). Poseł na sejm (1922–1935).

Dużą próbą charakteru był potajemny kolportaż bibuły politycznej, („Polak”, „Przegląd Wszechpolski”, okolicznościowe broszury) na miejscu odpustów, dokąd przychodziła ludność z za kordonu rosyjskiego i przez kordony, do Warszawy, Wilna, etc. Parę razy jeździłem i przez Kraków i Radziwiłłów — zawsze zupełnie szczęśliwie.

Już pod koniec studiów wszedłem zatem w skład Ligi Narodowej, a raczej jej koła we Lwowie. Posiedzenia odbywaliśmy dosyć często. Zazwyczaj pod kierownictwem Jana Popławskiego, potem po jego wyjeździe ze Lwowa J. Gw. Pawlikowskiego⁷.

J. Popławskiego uważam za jedną z największych postaci politycznych, jaką dano mi było poznać w życiu. Niezmiernie prosty, niepozorny, powierzchownie zaniedbany, o rysach raczej brzydkich — był Popławski człowiekiem, którego się musiało czcić i lubić. Wiedział on o wszystkim co miało związek ze sprawą polską. Mówiąc i pisząc ujmował każdą sprawę z prostotą, jakiej nie widziałem u nikogo z polityków, otrząsał z zawiłości i idąc prosto do jądra rzeczy, rozwiązywał swobodnie i pewnie. Do przyszłości odnosił się z nieprawdopodobną pewnością i spokojem. Ta przyszłość zależała jedynie od konsekwentnej i umiejętnej pracy. Żaden wysiłek leżący na tej linii nie przedstawiał się jako błahy. Żądał tego wysiłku od wszystkich, a sam dawał równocześnie najlepszy przykład. Z głównego toru akcji, wytkniętego na pewną choć daleką metę, niechętnie zbaczal na drogi ówczesnej bieżącej polityki we Lwowie i w Wiedniu, prowadzonej przez polskie czynniki oficjalne. Więcej uwagi zwracał na zagadnienie ruskie, aniżeli taktykę polityczną przedstawicielstwa polskiego w Wiedniu. Uważał, że i na pokierowanie tą polityką przyjdzie pora, wówczas jednak kiedy ruch zmierzający do niepodległości zmeźnieje, nabierze sił i opanuje społeczeństwo. Niechętnie z „Wieku XX” przenosił się do „Słowa Polskiego”. Uważał to za zbyt nagły przeskok. „*Nam się nie spieszy*” zatytułował artykuł wstępny w „Słowie”, w którym wyjaśniał, że na ujęcie steru taktyki polityki dzielnicowej jeszcze czas nie dojrzał. Był przeciwny objęciu kierownictwa „Koła Polskiego” przez prof. Głębińskiego⁸, skoro „Koło” posiada jeszcze zawsze większość niedoroślą do prawdziwie polskiej polityki. Niechętnie też wyjeżdżał ze Lwowa, ażeby w Warszawie objąć wielką redakcję „Gazety Warszawskiej”⁹.

Przed wyjazdem zwrócił się do mnie z serdecznością i prostotą, które mnie zaskoczyły. Nie przypuszczałem, żeby był kiedykolwiek zwrócił na mnie szczególniejszą uwagę. Było to więc niespodzianką dla mnie i niemałą otuchą, kiedy dał mi do zrozumienia przed wyjazdem, że liczy na mnie w pracy na terenie lwowskim.

Tuż przed wyjazdem zaczęliśmy, głównie moi rówieśnicy, akcję zmierzającą do tworzenia kadr „Stronnictwa Narodowo-Demokratycznego” w dzielnicy. Praca ta szła dosyć leniwo. Brak nam było do niej entuzjazmu. Zanedbaliśmy w robocie „wszechpolskiej” ażeby wejść na drogę jawnego stronnictwa politycznego. Ośrodkiem tej pracy stawało się z natury rzeczy „Słowo Polskie”. Coraz częściej pisywaliśmy w nim my młodzi: Żaluska¹⁰,

⁷ Jan Gwalbert Pawlikowski (1860–1939). Dr praw; ekonomista, publicysta, polityk, historyk literatury, taternik, pionier ochrony przyrody. Kierownik katedry ekonomii społecznej w Akademii Rolniczej w Dublanach; współorganizator i wykładowca Szkoły Nauk Politycznych we Lwowie. Od 1902 r. w LN, od 1905 r. w Komitecie Centralnym. Współorganizator SD–N (1904), prezes (1907–1915). Od 1919 r. członek Rady Naczelnej ZLN.

⁸ Stanisław Głębiński (1862–1941). Profesor ekonomii UL, polityk, publicysta. Organizator i prezes Zarządu SD–N w Galicji. Poseł do Rady Państwa (1902–1918). Poseł na sejm (1919–1928). Minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego i wicepremier w rządzie Wincentego Witosa. Senator (1928–1935).

⁹ Powinno być „Gazeta Polska”.

¹⁰ Jan Żaluska (1873–1941). Dr wszechnauk lekarskich; publicysta, polityk, sybirak. Prezes Towarzystwa Oświaty Ludowej (1895–1898). Działacz LN i SD–N w Galicji; szef kolportażu prasy narodowej do Kon-

Sadzewicz¹¹, Plutyński¹², Stroński¹³, po jego wyjeździe do Paryża, pisałem coraz częściej i ja. Powierzenie mi redakcji numeru nocnego przez ówczesnego redaktora „Słowa” Z. Wasilewskiego¹⁴, który się do mnie i do młodszych jeszcze ode mnie odnosił niechętnie, nie zraziło mnie, chociaż osłabiło oczy.

Pewną dywersję w tej pracy stworzyła reorganizacja Rady Narodowej pod kierownictwem ś.p. Tadeusza Cieńskiego¹⁵. Była to organizacja solidarności narodowej dla akcji wyborczej. Rozwinęła ona jednak rychło przy pomocy kółka młodych: J. Leszczyńskiego¹⁶, A. Skalkowskiego¹⁷, K. Jareckiego¹⁸ bardzo ruchliwą działalność polityczną i poza wyborami tak w kraju, jak niebawem, dzięki ekspozyturze w Paryżu i zagranicą.

Braliśmy coraz żywszy udział w tej akcji, rozpościerającej się żywo w całym kraju, gdy równolegle sama akcja organizacyjna stronnictwa ograniczała się głównie do terenu miast i miasteczek.

Ani się spostrzegliśmy jak obie te akcje weszły z sobą w kolizję.

Już dawniej kilkakrotnie, zwłaszcza po wyjeździe Popławskiego, powstawały lekkie zatargi między starszymi a nami grupą młodszych. *Myśli nowoczesnego Polaka* wywołały między nami pewne wątpliwości. „Teką” organ Zetu zamieściła recenzję tej książki pióra B. Batora¹⁹, dosyć krytyczną. Nasza polityka uniwersytecka, zwłaszcza w kwestii ruskiej, prowadzona była z pewną młodzieńczą zarozumiałością i pewnością siebie, która nie zawsze znajdowała aprobatę starszych. My odwrotnie nie bardzo entuzjasmowaliśmy się do niektórych pociągnięć taktycz-

gresówki. Sekretarz Towarzystwa Wydawniczego. Współorganizator Narodowego Związku Robotniczego (1905–1906). Poseł na sejm ustawodawczy wybrany z listy Zjednoczenia Narodowego. W l. 1926–1928 prezes ZG ZLN.

¹¹ Antoni Sadzewicz (1876–1944). Polityk, publicysta. Członek LN. Sekretarz redakcji „Słowa Polskiego” i redaktor naczelny „Gazety Porannej 2 Grosze” (1912–po 1918). Poseł Chrześcijańskiego Związku Jedności Narodowej (1922–1927). W 1928 r. zerwał związku z endecją.

¹² Antoni Plutyński (1880–1965). Prawnik, ekonomista; publicysta, przemysłowiec. Członek „Zet”. Redaktor „Teki”, „Wiek XX” i „Słowo Polskie”. Prezes Czytelni Akademickiej (1901–1902). Współorganizator i pierwszy przewodniczący „Ogniwa” (1903). W l. 1913–1914 wystąpił z LN i SN-D.

¹³ Stanisław Stroński (1882–1955). Filolog romanista, publicysta, polityk. Współredaktor czasopisma młodzieży wszechpolskiej „Teką”, wydawca i redaktor dwutygodnika „Rzeczpospolita” (Lwów–Kraków 1900–1914 i wydanie tajne na zabór rosyjski). Redaktor tygodnika „L’Indépendance Polonaise” wydawanego przez PKN, a następnie przez delegację pokojową w Paryżu w czasie konferencji (I–VII 1919). Poseł na Sejm Krajowy (1913).

¹⁴ Zygmunt Wasilewski (1865–1948). Polityk, wydawca, krytyk literacki. Redaktor m.in. warszawskiego tygodnika „Głos” (1895–1899) i dziennika lwowskiego „Słowo Polskie” (1902–1915). Senator 1930–1935.

¹⁵ Tadeusz Cieński (1856–1925). Ziemianin, marszałek powiatu zaleszczyckiego (1886–1914). Poseł na Sejm Krajowy (1902–1914). Przewodniczący Rady Narodowej, a po wybuchu wojny Centralnego Komitetu Narodowego. Prezes sekcji wschodniej NKN. Senator 1922–1925.

¹⁶ Jan Leszczyński (1876–?). Członek „Zet”. Od 1905 r. w LN. Sekretarz Rady Narodowej. Prezes Czytelni Akademickiej (1897–1898).

¹⁷ Adam M. Skalkowski (1877–1951). Historyk, prof. UP. Prezes Czytelni Akademickiej (1898). Członek „Zet” i LN od 1905 r. Współtwórca „Teki” (redakcja mieściła się w jego mieszkaniu) i „Rzeczpospolitej”.

¹⁸ Kazimierz Wiktor Jarecki (1878–1939). Filolog romański, historyk literatury polskiej i francuskiej, zastępca profesora UL. Członek „Zet” i od 1905 r. LN; prezes Czytelni Akademickiej (1899–1900). Sekretarz Rady Narodowej. Członek Rady Naczelnej Drużyn Bartoszewych (1908–1914). Redaktor „Słowa Polskiego”.

¹⁹ Bolesław Bator (1883–?). Dr praw, sędzia. Od 1905 r. członek LN we Lwowie, redaktor „Teki” (1903–1905). Poseł na Sejm Krajowy (1905–?) i poseł na sejm (1922–1927).

nych Koła Polskiego w Dumie. Pamiętam, że o te dysonanse winili „starsi” prof. Askenazego²⁰ i jego wpływ na pracujących w jego seminarium Plutyńskiego, Leszczyńskiego, Skalkowskiego i na nas wszystkich. Winili także, że sugestionujemy się zanadto wpływem dzieł Szczepanowskiego St.²¹, wydawanych [słowo nieczytelne] właśnie przez Plutyńskiego i rodzinę, z którą wielu z nas łączyły serdeczne węzły towarzyskie. Było coś prawdy w tych obwinieniach. Prof. Askenazy otaczał się tylko młodzieżą polską, fascynował nas swą niepoślednią zdolnością intelektualną, może i podniecał ambicję, ale wpływu realnego na politykę naszą, bardzo ustaloną pod względem zasad i prowadzoną zawsze *ex consilio*²², nie miał żadnego. Przy pierwszej próbie wciągnięcia nas w czasie wojny japońskiej w jakąś podejrzaną akcję humanitarną, mającą jakoby zaświadczyć o odrębności polskiej na rzecz ofiar wojny – otworzyliśmy szeroko oczy, wypowiedzieli jasno swe odmienne zdanie i stosunki oziębiły się, a wnet zupełnie przerwały.

Gożej było ze sprawą „Rady Narodowej”. Uznaliśmy w niej dogodny grunt do szerzenia idei wszechpolskiej w sposób daleko skuteczniejszy aniżeli przez zakładanie stronnictwa nar.[odowo]–demokratycznego.

Sprawa skomplikowała się, gdy kierunek stronnictwa i „Słowa Polskiego” ujął w ręce przybyły świeżo z Dumy i tam przyjęty do Ligi prof. St. Grabski²³. Nadał on akcji stronnictwa ton ostry, dosyć radykalny.

Już dawniej, parę lat wstecz, wygłosił on we Lwowie odczyt o parcelacji osadniczej w której nie uwzględniał dostatecznie zagadnienia ruskiego. Odczyt dosyć twardo skrytykował Popławski.

W międzyczasie zaogniła się kwestia ruska. Prowadziliśmy ją dosyć samodzielnie na uniwersytecie, nie bardzo oglądając się na Koło Polskie we Wiedniu. W którym jednak już wówczas zaznaczył się udział oficjalny nowego stronnictwa nar.[odowo]–demokratycznego. Tę samodzielność miał nam za złe prof. Grabski, a nawet wyraził się, że jedna kompania wojska wystarczałaby, ażeby całą młodzież wynieść z uniwersytetu.

Po przyjeździe z Dumy prof. Grabski ujął szybko ster stronnictwa. Otoczył się grupą młodzieży jeszcze młodszą od nas i w przeciwstawieniu do kierunku dotychczasowego akcentującego głównie interes narodowy, zaczął coraz silniej akcentować ton demokratyczny, stronnicy, radykalny. W jednym z artykułów w „Słowie” dał do zrozumienia, że ziemiaństwo polskie na wschodzie powinno spuścić z tonu, bo może go do reszty podciąć nowy strajk rolny. Oczywiście strajk ruski.

²⁰ Szymon Askenazy (1866–1935). Prawnik i historyk, dyplomata. Od 1898 r. docent prywatny UL, od 1907 profesor, kierownik katedry historii nowożytnej powszechniej UL. Działacz aktywistyczny (1914–1918). Pierwszy polski minister pełnomocny przy Lidze Narodów (1920–1923).

²¹ Stanisław Szczepanowski (1846–1900). Ekonomista, przedsiębiorca naftowy, polityk. Poseł do Rady Państwa (1886–1897). Od 1889 r. poseł na Sejm Krajowy.

²² *Ex consilio* — z rady.

²³ Stanisław Grabski (1871–1949). Profesor ekonomii Akademii Rolniczej w Dublanach i UL; polityk, redaktor naczelny „Słowa Polskiego”. Współzałożyciel PPS, z którą zerwał w 1901 r. Od 1905 r. w LN, członek jej władz (1906). Od 1907 r. wiceprezes SD–N w Galicji. Członek KNP w Paryżu. Poseł na sejm (1919–1927).

Grupa nasza: Dąbrowski, Kasznica²⁴, Gieysztor²⁵, Browiński²⁶, Leszczyński, Skalkowski, Widomski²⁷, Bator, Jarecki, Koźmiński²⁸, Bykowski²⁹, Stroński i kilku innych odcinała się coraz więcej od polityki „Słowa”, a coraz silniej koncentrowała się w sobie.

Struna naciągnięta pękła z chwilą, gdy po pertraktacjach, oficjalna reprezentacja stronnictwa zerwała zasadę solidarności narodowej występując z Rady Narodowej. Chodziło o ilość mandatów dla nowego stronnictwa. Była to wszakże sprawa, która nie miała dla nas istotnego znaczenia, tym więcej, że do stronnictwa w miarę jego powodzenia przyłączyło się wielu ludzi znanych i wpływowych, ale w gruncie rzeczy obcych ideowo i oportunistów. Był tam już i German³⁰ i Battaglia³¹, zdaje mi się Tertil³² i in.

Wystąpiliśmy ze stronnictwa, apelując do Ligi. Wezwano nas obu ze Strońskim do Warszawy, ale i tam nie dano nam racji w stosunku do kierownictwa stronnictwa. Ś.p. Popławski już w tym zebraniu udziału nie brał.

Wystąpiliśmy z Ligi, tworząc dalej grupę silnie związaną, oddaną po staremu pracy „na dalszą metę”.

Wojna i potrzeba energicznej akcji tajnej przeciwko dwóm cesarstwom, złączyła nas znowu z Ligą. Od reszty członków oddzieliły nas były nie animozje osobiste, ale czysto polityczne. Nie trzeba było więc łamać tych trudności, które zazwyczaj powstają przy rozłamach powstałych nie na gruncie rzeczowym.

²⁴ Stanisław Kasznica (1874–1958). Profesor prawa i nauk społecznych; prof. Akademii Rolniczej w Dublanach (1912–1918), rektor UP (1929–1931). Sekretarz redakcji „Gazety Polskiej”. Od 1901 r. członek „Zet”, a od 1905 r. LN. Członek Rady Naczelnej Drużyn Bartoszewych (1908–1914). Poseł na Sejm Krajowy (1913–1914); członek Wydziału Wykonawczego NKN. Współzałożyciel Zjednoczenia Narodowego (1915). Senator (1922–1927), wiceprzewodniczący klubu chrześcijańsko-narodowego.

²⁵ Stanisław Gieysztor (1883–?). Absolwent Politechniki Lwowskiej, specjalista w zakresie inżynierii wodnej; dziennikarz. Od 1902 r. członek „Zet” w Warszawie. Członek Rady Naczelnej Drużyn Bartoszewych (1908–1914). Prezes Czytelni Akademickiej (1909). Od lipca 1915 r. redaktor „Gazety Narodowej”; członek LN. Od 1939 r. na emigracji.

²⁶ Józef Browiński (1882–1927). Dr chemii, prof. na Wydziale Lekarskim UP. W młodości działacz „Zet” we Lwowie; Od 1905 r. członek LN. Prezes Bratniej Pomocy Słuchaczy Uniwersytetu Lwowskiego.

²⁷ Stanisław Widomski (1885–?), ps. Skierski. Inżynier. Członek „Zet” i LN. Prezes Czytelni Akademickiej we Lwowie (1906). Członek Rady Naczelnej Drużyn Bartoszewych (1908–1914); członek PKW.

²⁸ Stanisław Koźmiński (1877–1938). Prawnik, dyplomata, polityk. Od 1905 r. członek LN, a od 1915 Zjednoczenia Narodowego. Wydawca we Lwowie tajnego pisma „Z chwili” (1917–1918). W l. 1919–1927 w MSZ.

²⁹ Ludwik Jaxa Bykowski (1881–1948). Profesor zoologii i parazytologii Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie; kierownik katedry pedagogiki UP (1927–1934). Od 1905 r. członek LN, później działacz SN. Członek Komisji Rządzącej dla Galicji, Śląska, Spiszu i Orawy. W czasie okupacji niemieckiej rektor tajnego Uniwersytetu Ziemi Zachodnich w Warszawie.

³⁰ Ludomił German (1851–1920). Dr filozofii; germanista. Od 1889 r. urzędnik Rady Szkolnej Krajowej. Założyciel Polskiego Muzeum Szkolnego we Lwowie (1907); prezes Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza (1905–1908). Poseł do Rady Państwa (1907–1918). Po secesji ze SD–N współtworzył w 1910 r. Związek Demokratyczny.

³¹ Roger Battaglia (1873–1950). Dr. Działacz SD–N w Galicji. Poseł do Rady Państwa (1906–1911). W 1910 r. założył we Lwowie dzienniki: „Gazeta Poranna” i „Gazeta Wieczorna”. Przyczyny niechęci galicyjskiego środowiska SD–N wobec R. Battagli i L. Germana zob. A. Wątor, *Narodowa Demokracja w Galicji do 1918 roku*, Szczecin 2000, s. 192–194 i n.

³² Tadeusz Tertil (1864–1925). Dr praw, polityk. Burmistrz Tarnowa, poseł do Rady Państwa (1911–1918), członek Polskiej Komisji Likwidacyjnej.

Wielu z członków Ligi opuściło kraj. Inni okazali się już mało zdolnymi do armii. Grupa nasza okazała się tym razem głównym ośrodkiem Ligi na terenie Galicji. Stąd wyszła pierwsza myśl deklaracji Koła Polskiego z 3 maja. Stąd też inicjatywa do tworzenia organizacji wojennej na wypadek klęski Austrii. Grupa reprezentowała bezwzględnie negatywny kierunek do wszystkich poczynań austro i prusopolskich. Usiłowaliśmy (wyjazdami i memoriałami [słowo nieczytelne] przeciwko polityce aktywnej grupy lubelskiej, a częściowo i warszawskiej Ligi) podtrzymać w tym kierunku mniej stanowcze inne odłamy obozu narodowego. Z ramienia tej grupy objął komendę w czasie walk o Lwów bryg. Mączyński³³.

Osiągnąwszy wolność i własne państwo uznaliśmy zbędność i nielejalność dalszego istnienia organizacji tajnej.

^{x)} Przewodził obradom (...) sędziwy Albin Rayski³⁴. B.[ardzo] czynny udział Skarbek³⁵ i Tadeusz Cieński. Ze starszych członków Ligi: Adam, Próchnicki³⁶, Szpor³⁷, Stahl³⁸, Głazewski³⁹, Jan Rozwadowski⁴⁰.

[W tekście dokumentu brak oznaczenia miejsca, do którego odnosi się literowy przypis.]

³³ Czesław Mączyński (1881–1935). Żołnierz, polityk. Działacz LN. Członek Rady Naczelnej Drużyn Bartoszewych (1908–1914). Dowódca obrony Lwowa 1 XI 1918 — 12 XI 1919.

³⁴ Albin Rayski. Sekretarz oddziału wschodniego Centralnego Komitetu Wyborczego (1895–?).

³⁵ Aleksander Jan Wincenty Skarbek (1874–1922). Dr praw, właściciel ziemski, jeden z czołowych polityków ND w Galicji. Poseł na Sejm Krajowy (1906–1918) i do Rady Państwa (1909–1918). Poseł na sejm (1919–1922).

³⁶ Zdzisław Próchnicki (1875–1939). Dr praw, zastępca profesora prawa politycznego UL. Prezes Czytelni Akademickiej (1895–1896). Członek LN i współorganizator SN–D i współautor programu. Jeden z głównych udziałowców „Słowa Polskiego”. Współzałożyciel Szkoły Nauk Politycznych we Lwowie.

³⁷ Lucjan Szpor. Dr. Członek LN i ZLN. W II RP wiceprezes Polskiego Towarzystwa Opieki nad Kresami.

³⁸ Leonard Stahl (1866–1929). Dr praw; adwokat. Wiceprezydent Lwowa 1911–1927.

³⁹ Adam Głazewski (1872–1960). Dr, ziemianin, od 1905 r. działacz SN–D, członek lwowskiej grupy LN (1915–1919). Dyrektor Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego we Lwowie.

⁴⁰ Jan Jordan Rozwadowski (1872–1935). Dr praw, ziemianin, od 1905 r. działacz LN. Wiceprezes Towarzystwa Rolniczego w Galicji. Współzałożyciel i członek władz Centralnej Agencji Polskiej w Lozannie (1915–1917). Członek KNP w Paryżu (1917–1919).